

1867: XVII. tc. 1. §. „Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítatnak. 2. §. Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezennel megszüntetetik.” A két rövid mondat, száz évek küzdelmeinek lezárása, amely küzdelmek során a magyarországi zsidóság emancipációjáért érvelt, tárgyalt, s tett konokul újabb és újabb lépéseket. 1867. december 27-én az uralkodó szentesítette a törvényt, amely 1868. január elsejével – százötven esztendeje – hatályba lépett. Olyan új helyzetet teremtve az ország s Budapest izraelita vallású polgárainak, amelyben nem volt többé kérdés, van-e bármi jogi természetű akadálya annak hogy kiteljesíthessék tehetségüket. Hogy elismerést szerezzenek maguknak, olykor nemzedékek óta itt élő felmenőiknek, hogy beírják nevüket egy szakma vagy éppen a város közössége, akár a nemzet történetébe, hogy fiaik, egzisztenciájuk örökösei, fényes pályát futhassanak be.

SZÁZÖTVEN ÉVE SZÜLETETT VÁZSONYI VILMOS

Egy évtized nagy idő, ha húszévesen tekintünk vissza rá, csekélynek mutatkozik viszont, ha a hetedik évtized (máris vaskos) küszöbén állva fordulunk hátra. Akárhogy is, a feledésre bőven elegendő. Így eshetett, hogy a főszerkesztő úr felkérésére abban a hitben mondtam igent még a tavaszon: most írok először *Vázsonyi Vilmos*ról a BUDAPEST számára. A lomhán ébredő kétely azonban harmadnapra bizonyossággá érett: az olvasó a 2008-as esztendő júliusi számában (7–8. p.) találja Emlékbeszéd Vázsonyi Vilmos szobránál, halála nyolcvankettedik évfordulóján című írásomat – pontosabban a Westend üzletház tetőkertjében az akkori kerületi önkormányzattal állított szobor mellett elmondott emlékbeszéd írott változatát. Mégsem pusztán a szellemi fejlődésre való csökönös képtelenségem és az ismétléstől való ugyancsak csökönös ódzkodásom okán kérem olvasóimat, hogy e mostani szöveget avval a tíz év előttivel együtt olvassák. Két kevésbé önző okom is van erre.

Az első az, hogy az ott leírtak az utolsó szóig érvényesek maradtak, tárgyi és emlékezetszerkezeti értelemben egyaránt, a másik pedig, hogy megjelenés előtt a maga (holtig udvarló) nemében és társadalmi-szellemi tereiben nem kevésbé fontos, hasonló nevű unoka, *Vázsonyi Vilmos* (1935–2008) finoman hangolt fülén is átmentek. Az az év ugyanis nem csupán a múlt századforduló előbb háttérbe szorított majd szinte mindenestől elfeledett demokrata politikusa születésének száznegyvenedik esztendeje volt, de a csillámló szellemű, különös életű unoka halálának éve is. Betegségei miatt hónapok óta nem találkoztunk már akkor, ám a szöveget telefonon át „korrektúrázta” nekem, így a csak ott közölt család- és köztörténeti töredékek az ő emlékezetének szűrőjén is átmentek. Néhány beavatott párizsi rokont és barátot nem számítva senki nem tudta, mire készül. Külső segédlettel végbevitt öngyilkossága (számos bürokratikus akadályt maga mögött hagyó) utolsó tetteként 2008. november 13-án hajtotta

Az utolsó felvételek egyike

Házaspár

NE ÁRULJATOK EL!
SZAVAZTOK A NEMZETI DEMOKRATA PÁRTRA

le egy Zürich környéki szállodában a méregpoharat. Mivel gyermeke (több okból sem véletlenül) nem volt, személyében végleg lezárult a polgári kor egy ugyancsak több nézetben paradigmatiszta magyar zsidó családjának története.

Amikor tehát a valahai Vázsonyi Vilmosra, az izraelita felekezet 1895-ös recepcióját állhatatos publicisztikájával nagyban előmozdító hírlapíróra, az országos jelentőségű pereket eldöntő nagy tehetségű ügyvédre, a pártalapító demokrata politikusra, majd az 1917–18-as évek zsidó hitéből (ilyen szinten elsőként) ki nem tért igazságügy-miniszterére emlékezünk, óhatatlan az ugyancsak öngyilkos és saját jogán is több okból figyelemre méltó feleségre, *Szalkai Schwartz Margit*ra (1877–1949), fiukra, a nácizmus áldozatául esett demokrata politikus utódra, *Vázsonyi János*ra (1900–1945), valamint a főt megidé-

*Holtában is csatázott
 a szellemiségét őrző párt szavazataiért
 az 1930-as fővárosi választásokon*

zett unokára is emlékeznünk kell és érdemes. (A család történetével is foglalkozó, a közelmúltban megjelent két kötetemet e történeti emlékmunka részének tekintem. *Hadas Miklós* szociológus barátommal hat éve tettük közzé az unokával készült, mintegy száz órányi interjúból összeállított óriásmonológót: *Egy fölösleges ember élete – Beszélgetések Vázsonyi Vilmossal*. Budapest, 2012, Balassi Kiadó, 415 p., 48 p. ill. Alább: *Hadas – Zeke* 2012. Vázsonyi Vilmosné férjéről és a korszakról szóló emlékezését 1931-ben jelentette meg *Az én uram* címmel. Ennek kiegészítéseként íródott az a gépiratban maradt szöveg, melyet *Sipos András* kollégámmal és barátommal jelentettünk meg három évvel ezelőtt. Vázsonyi Vilmosné: *Egyszer volt... Emlékirat 1947-ből*. Budapest, 2015, Budapest Főváros Levéltára, 238 p.)

Az amúgy nagyon is fontos és izgalmas politikatörténet engem önmagában sosem érdekelt eléggé ahhoz, hogy kutassam, és szakzerű módon hozzá is szóljak. Úgy látom azonban, hogy az eddig megjelent munkák – bizonyára ezúttal sem egészen függetlenül a közelmúlt politikai viszonyaiból „leszivárgó” elvárásoktól – messze nem tárták fel a maga mélységében Vázsonyi Vilmos politikusi tevékenységének mibenlétét és jelentőségét. E hiány és féloldalasság ráadásul több évtizedes múltra tekinthet vissza, hisz személyének és politikai értékvilágának peremre sodródása már az életében, az 1918–1920-as trauma-sorozatot követő években megkezdődött. A politikai gondolkodásának alapját képező legitimista szabadelvűség a történelmi Magyarország összeomlásával mindörökre talaját veszítette, a (nagy)városi ipari és kereskedelmi kisegzisztenciák önállóságára és gyarapodására épített demokracitás ethosza pedig darabokra zúzó-

dott a visszaépülő rendies szerkezetek és a monopolisztikus irányba forduló kapitalizmus együttes nyomása alatt.

Az első világháborút megelőző két évtizedben a reformkori szabadelvű gondolatból szervesen elágazó nagyvárosi demokracitás épp társadalmi tartalma miatt (vagy épp csak: mert volt társadalmi tartalma) jutott politikai pária-státuszra a függetlenségi és a kiegyezés-párti elitnek látványos, ám a társadalom tényleges problémáira és az országot fenyegető veszélyekre vak parlamenti csatájában. A két világháború közt e pária-státusz tartalma nagyot változott: ezúttal a jobboldal, a keresztény kurzus egymástól igen távoli rétegeket összefogó jobboldaliságának zsidóellenessége és a részben emigrált, illetve megmaradt baloldal doktrínésége közé szorult afféle politikai zárványként. S ráadásul, amint ismeretes, 1933-tól már mind a

A pályakezdő ügyvéd és bírlapíró

két erő mögött egymást és a világot fenyegető nagyhatalom állt. Nézzünk bele Vázsonyi János egy korabeli cikkébe, melyet nem sokkal Hitler hatalom jutása után tett közzé (A demokrácia ereje. Ujság, 1933. április 16., 10. p.): „A demokrácia megbukott! – hirdeti az új germán diktátor. Hányadszor már? (...) Mi kerül a helyébe? Két példát láttunk már: Oroszország és Németország újjátásait (...) Táncmulatság a hullaházban. Vörös lobogó és barna ing. Szociális termelés és horogkereszt. E kettő közt vergődik a demokrácia. Diktatúrák a nép nevében.” Majd így folytatja: „Mi a demokrácia? Nemcsak a titkos, általános választójogban, sajtó, egyesülési, gyülekezési s tanszabadságban, törvény előtti egyenlőségben áll. A demokrácia világnézet: a népek jogegyenlőségének, s a nemzeteken belül az egyéni jogegyenlőségnek dogmája. (...) A demokrácia humanizmus: az általános kultúrának megvalósítása. Gazdasági program: az igazságnak e téren is való érvényre jutása. Szabad verseny, de a fair play szabályai szerint. Szabad verseny, de a gyengék védelmezésével. (...) Naiv álom ez? Délibáb a magyar pusztaságban?

A parlament csak eszköze a demokráciának, de nem célja. Álparlamentarizmus, látszatalkotmány, lehet a diktatúra fátyla is. (...) A múlt század gyermeke a demokrácia. Akkor támadt fel az ókor fényének feldísztetésével. Feltámadt, és lassan birtokba vette Európát. Serdülni kezdett, s ezért besorozták, háborúba küldték, 1914-et irtunk ekkor. Azóta járja a szenvedések útját. Franciaországban, Angliában, Svájcban, Hollandiában és skandináv államokban érett korát éli vidám egészségben. Két helyről fenyegeti veszedelem. A vörös rém tizenhat éve, s újabb a barna ing. Nálunk pedig?”

Történész választ adni e kérdésekre itt helyünk, áthallásait értelmezni pedig még kedvünk sincs. Tekintsük eredménynek, hogy ama szabadelvű demokrácia még ma is ellenfél, s – miként a vele együtt az elmúlt száz évben már többször elparentált Nyugat – egyelőre vonakodik kimúltni.

Sosem tudjuk meg, mit s milyen eredménnyel tett-tehetett volna Vázsonyi János a koalíciós években, ha túléli a deportálást, és hazatér. Egy bizonyos: nem hódolt volna be, s így a legtekintélyesebb polgári demokrata személyiségként vagy emigrálásra kényszerült volna legkésőbb 1948 nyaráig, vagy osztozhatott volna az oroszok által elhurcolt politikai vezetők sorsában. Mindezt, ismétlem, sosem tudhatjuk meg, azt viszont fia említett könyvéből tudjuk, hogy amíg módjában állt dönteni, vállalta saját maga és a közössége, a mindenestől asszimilált magyar zsidóság sorsát, hisz – jóllehet, megtehetette volna – nem hagyta el 1938-ban az országot.

A politikus utód Vázsonyi János mártírhalála mindenesetre a kommunisták és az évtizedeken át lappangó antiszemita jobboldal számára is megkönnyítette a nagytekintélyű apa, Vázsonyi Vilmos és a nevéhez kötődő polgári demokrácia háttérbe szorítását, majd teljes elhallgatását. A soá traumája pedig emellett – legalábbis egy fontos történelmi pillanatra – mintha a polgári demokrácia hagyományos társadalmi bázisát is meggyengítette volna a túlélő fiatalabb nemzedékek tagjainak sorában. Erre utal legalábbis Kellér Andor 1946-os emlékezésének egy mondata, melyben a húsz éves halálévfordulón Vázsonyi síremlékét felkeresők közt is szétnéz: „... ott álltunk a húsz éve halott Vázsonyi Vilmos sírjánál. Ahol megjelent Esterházy Móric, Ugron Zsolt, de ahova elzarándokolt egy pár vasárnapiasan kiöltözött

derék keresztény kisiparos és zsidó kispolgár is. És sok kis kávéházi kibic is, aki utoljára akkor nem szólt közbe, amikor Vázsonyi beszélt. (...) százötven ember vett részt. Tolókocsin is, mankón is jöttek, nem sétapálcával, de csaknem mindenki bottal, amire támaszkodni lehet.” (Vázsonyi húsz év után. Haladás, 1946. június 6., 9-10. p.)

Kellér Andor személye és írásai egyébként is mellőzhetetlenek lesznek Vázsonyi Vilmos pályaképeinek teljesebb megrajzolásakor. Az OSZK Kézirattárában található hagyatékát két egészen más okból kezdtem a tavaszon kutatni, s a különféle tételek közt két olyan anyagra is rátaláltam, amelyekről eddig senki nem tudósított. Kellér irodalmilag elsőrangú életműve roppant fontos és igen jól kiaknázható a polgári kori Budapest (társadalom)története szempontjából is. Ismerői tudják róla, hogy amolyan „életrajzi író” volt, jelentősebb könyvei (és ugyanígy: kisebb szövegei) szinte kivétel nélkül a kor egy-egy jelentős személyiségének – Szemere Miklósnak, Gály Lajosnak, Beöthy Lászlónak, Szomor Dezsőnek stb. – élettörténete mentén íródtak. Nos, az említett lelet nem más, mint Vázsonyi Vilmos életrajza – legnagyobb sajnálatunkra azonban annak csak a második fele, amely a százegyedik oldalon veszi kezdetét... Egyelőre fogalmam sincs, létezik-e valahol (és ha igen: hol?) a kézirat első fele, sajnos könnyen előfordulhat, hogy elveszett. Hiszen ha az anyag kézirattárba adásakor meglett volna, Kellér özvegye bizonyára teljes egészében adja át. Ha ez marad a végeredmény, igen sajnálhatjuk, mert Kellér Andor nem csupán fiatalabb

Gróf Apponyi Albert és Vázsonyi Vilmos

Gyula, nagy mameluk, Tisza párti képviselő, szelíd finom úri ember, schönggeist volt. Ez az én politikai credom (?) mondotta, ha néha, néha, itt ülhetek. Wernert megtúrták a finomsága miatt. Különböztetnem nem szerették ott, csak a harcos ellenzékieket. Benedek János az ő humorú igaz izzig vérig 48-as magyar ember meg azt szokta mondogatni. Egye fene, de pompás élvezet Eötvös Károlyt meg Vázsonyi Vilmost veszekedni hallani – meg látni. Látni kellett bizony, mikor két ilyen ő tehetség, hogy tudott szívből egymásnak menni, mikor pedig szívből igaz jó barátok voltak. A gömbölyű asztal, a tükör alatt. Milyen kár, hogy egy darab hideg márvány. Izzó, forró szó csaták folytak ott. Gyönyörű tárcák, talán még szebb vezércikkek keletkeztek ott. Hogy lestük a szavukat. Nem vágytunk színházba, szórakozó helyre, de ha este ½ tíz lett szedelőzöttünk [Sic!], na menjünk az Abbaziába. Az a gömbölyű asztal volt a mi rádiónk. Onnan jött a cultura, a currensismus, a fanatismus. Mert fanatikusan küzdött ottan és nevelt egy új gárdát, két igaz magyar. Mind a kettő telve volt hazaszeretettel, haza imádatával, hitték a magyar geniuszt, „öncélok nélkül”. Fájdalom nem érték meg az Abbazia 50 éves születésnapját. Mint visszamaradt abbaziai törzsvendég, én kívánom, adjon az Isten még több ilyen lánglelkű zsenit, akik ott a gömbölyű asztal mellett ülve, ennek a páratlan két nagy eszű lelkes embernek szellemében igyekeznek mint ők is igyekeztek, e szomorú országnak sorsát boldogabbá varázsolni. Eötvös Károly, Vázsonyi Vilmos, humorotok, szellemességtök ott kering, [a mondat inntől áthúzva – Z. Gy.] ott fog keringeni az Abbaziában, amíg csak fenn áll ez a helyiség. Mintha most mondaná Eötvös, hát Viló öcsém, aztán mi is vót ma azon a Polonyi tárgyaláson? Persze szeretnéd tudni pikánsan végződött-e a mai nap. De erről csak azért sem beszéllek.

kortársa és barátja volt Vázsonyi Vilmosnak, de – mint minden későbbi regényalanyát – alaposan ki is kérdezte. . .

Egy további tételszám alatt ott található viszont Vázsonyi Vilmosné egy levele is, melyet Kellér felkérésére 1937. március 5-én írt, egy készülő – bár eddigi kutatásaim szerint meg sosem jelent – emlékfűzet előszavául, amely az akkor fél évszázados Abbazia kávéházat ünnepelte volna. Íme a nyelvi ziláltságában is fontos levél:

„Nagyságos Kellér Andor szerkesztő úrnak,

Budapest. Continental szálló. Dohány utca

Előszó

Nem különös-e, hogy éppen én írom az Abbazia történetéhez az előszót. Én, aki még itt maradtam, mint egy letűnt gyönyörű korszaknak, majdnem, hogy utolsó Abbazia kerekasztal – melletti vendége. Bizony csak melletti. Abban az időben az asszonyok csak a távolból figyelhették az okos férfiaknak szavát. Már az is ujjítás volt, hogy általan úri asszony lement a kávéházba. Pedig de nagy élvezet volt, még a távolból is hallgatni őket. Werner

Beszéljen rólla akit illet Lengyel Zoltán. Így hát én sem beszéllek tovább. Beszéljen mostmár a könyvnek írója.

A szót átadja Vázsonyi Vilmosné”

A levél írója nem csupán említett két emlékirata és unokája bőséges (család)történeti emlékanyaggal való ellátása okán fontos a számunkra, 1949-es öngyilkossága a Vázsonyiak politikai életműve megszakadásának szimbolikus határpontja is volt. Pontosán tudta, és óriásmonológjában át is adta nekünk ezt ifjabb Vázsonyi Vilmos is: „Ezzel végződött a család terézvárosi története. Miközben temettük, a város tele volt Sztálin hetvenedik születésnapját ünneplő feliratokkal, vörös drapériákkal. Három-négyszáz jobbára idős ember jött össze a búcsúztatásán, és én úgy éreztem, hogy végleg eltemettünk egy korszakot. Máig gyászolom, és soha nem felejttem el a polgári Terézvárost, a polgári Magyarországot, és a civilizált, kulturált, elpusztított vagy elüldözött embereket.” (Hadas – Zeke 2012, 175. p.)

Képek forrása: Vázsonyi Vilmos (1935–2008) hagyatéka